

The Portrayal of Muawiyah in a Historical Series: A Thematic Analysis of Reconstructing a Controversial Figure

Hatef Pourrashidi Alibigloo¹

Receive Date: 01 June 2025, Accept Date: 13 July 2025

Doi: 10.22034/rpa.2025.2057090.1133

Abstract

Historical series are powerful tools that not only reconstruct past events but also have the ability to influence the audience's attitude towards historical figures and events by presenting specific interpretations intended by the producers. The historical series "Muawiyah," which aired during Ramadan 1403-1404 AH (March 2025), sought to change or at least soften the audience's perception of this controversial figure in Islamic history by offering a new portrayal of Muawiyah ibn Abi Sufyan. This research, aimed at examining the image of Muawiyah presented in the series, was conducted using content analysis of all episodes. The data were coded using Brown and Clark's thematic analysis method, resulting in over 90 basic themes and 17 organizing themes grouped into three overarching themes: "Historical roots and legitimacy of Muawiyah," "Muawiyah's dominance over power challenges," and "Reconstructing Muawiyah as a multidimensional and spiritual figure." The findings indicate that the series, by downplaying negative historical aspects, such as the alleged act of eating the liver of an individual and highlighting positive aspects like Muawiyah being the scribe of revelation, aims to portray a favorable and acceptable image of Muawiyah and the Umayyads. This approach, utilizing framing theory, seeks to present a coherent and appealing narrative of Muawiyah's character by selecting and emphasizing specific themes. The series "Muawiyah" has successfully crafted a balanced and positive image of him through framing, contradicting Shiite historical narratives and some Sunni sources.

Keywords: Representation, Muawiyah, Historical Series, Thematic Analysis, Framing

1. Associate Professor, Faculty of Communication, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. Email: h.pourrashidi@urd.ac.ir

تصویر معاویه در یک سریال تاریخی؛ تحلیل مضمون بازسازی چهره‌ای جنجالی

هاتف پوررشیدی علی بیگلر^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۲

Dol: 10.22034/rpa.2025.2057090.1133

چکیده

سریال‌های تاریخی به عنوان ابزارهایی قدرتمند، نه تنها رویدادهای گذشته را بازسازی می‌کنند، بلکه این توانایی را دارند که با ارائه تفسیرهای خاص و مد نظر تولیدکنندگان، بر نگرش مخاطبان نسبت به شخصیت‌ها و وقایع تاریخی تأثیر گذارند. سریال تاریخی «معاویه»، که در رمضان ۱۴۰۳-۱۴۰۴ (مارس ۲۰۲۵) پخش شد نیز در تلاش بود با ارائه تعریفی نواز معاویه ابن ابی سفیان، ذهنیت مخاطبان نسبت به این چهره جنجالی تاریخ اسلام را تغییر دهد و یا حداقل تلطیف نماید. این پژوهش که با هدف بررسی تصویر ارائه شده از معاویه در این سریال انجام شده است، با استفاده از روش تحلیل مضمون تمام قسمت‌های سریال انجام پذیرفته است. در این راستا، داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون پراون و کلارک کدگذاری شد که نهایتاً از بیش از ۹۰ مضمون پایه و ۱۷ مضمون سازمان‌دهنده و سه مضمون فراگیر «ریشه‌های تاریخی و مشروعیت معاویه»، «تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت»، و «بازسازی معاویه به عنوان چهره‌ای اخلاق‌مدار و معنوی» حاصل شد. یافته‌ها نشان می‌دهند که سریال با حذف جنبه‌های منفی تاریخی نظیر جگرخواری هند و تأکید بر جنبه‌های مثبتی چون کاتب وحی بودن معاویه سعی در ارائه چهره‌ای مطلوب و قابل قبول از معاویه و بنی‌امیه دارد. این رویکرد در قالب نظریه چارچوب‌سازی، قصد دارد با گزینش و برجسته‌سازی مضامین خاص، روایتی منسجم و مطلوب را از شخصیت معاویه ارائه دهد. بر اساس نتایج حاصل، سریال معاویه با چارچوب‌سازی، تصویری متعادل و مطلوب از وی ساخته است که با روایات تاریخی شیعه و برخی منابع اهل سنت در تضاد است.

واژگان کلیدی: بازنمایی، معاویه، سریال تاریخی، تحلیل مضمون، چارچوب‌سازی

۱. استادیار، گروه ارتباطات، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

مقدمه

سریال‌های تاریخی به عنوان ابزارهایی قدرتمند، نه تنها رویدادهای گذشته را بازسازی می‌کنند، بلکه این توانایی را دارند که با ارائه تفسیرهای خاص و مد نظر تولیدکنندگان، بر نگرش مخاطبان نسبت به شخصیت‌ها و وقایع تاریخی تأثیر بگذارند. این مسئله به معنای تأثیر بر فرهنگ عامه مردم و برداشت و تلقی آنان از تاریخ و وقایع اتفاق افتاده در جریان سال‌های روایت شده بر اساس نظر راویان و تولیدکنندگان سریال است. بی شک طی سال‌های پس از گسترش سینما، «درام‌های تاریخی مختلف اثر خود را در فرهنگ عامه به جا گذاشته‌اند. فیلم‌هایی مانند فهرست شیندلر^۱ و شجاع دل^۲ تفسیرهای سینمایی از رویدادها و افراد واقعی را ارائه می‌دهند. در همین حال، مجموعه‌های تلویزیونی مانند چرنوبیل^۳ و گروه برادران^۴ نگاه گسترده‌تری به رویدادهای تاریخی خاص ارائه می‌کنند و امکان کاوش ظریف‌تری را فراهم می‌کنند» (Zhao & Chsing, 2023: 2333). مجموعه سریال‌های تولید شده در ترکیه در مورد تاریخ عثمانی، فتح قسطنطنیه، تأسیس امپراطوری عثمانی و یا سریال صلاح‌الدین ایوبی نیز این مسیر را دنبال می‌کند و در تلاش است قرائتی نو از وقایع تاریخی ارائه داده و دیدگاه مخاطبان در مورد روندهای تاریخی روی داده را بر اساس اهداف مدنظر راویان پیش ببرد. این مقوله در سریال‌های عربی نیز دنبال شده که نمونه‌های آن در سال‌های اخیر در سریال عمر و یا حسنین قابل مشاهده است. نمونه اخیر این جریان، سریال معاویه است که در رمضان ۱۴۰۳-۱۴۰۴ (مارس ۲۰۲۵) پخش شد و با محوریت یکی از شخصیت‌های کلیدی و مناقشه‌برانگیز تاریخ اسلام، توجه بسیاری را به خود جلب کرد. این سریال با انتخاب‌ها و تأکیدهای روایی خود، معاویه را از یک شخصیت تاریخی پیچیده به چهره‌ای بازسازی شده تبدیل می‌کند که می‌تواند با نیازهای فرهنگی و رسانه‌ای امروز هم‌راستا باشد.

این در حالی است که معاویه در تاریخ اسلام شخصیتی چندوجهی است که نگاه‌ها به او از ستایش تا نفرت گسترده شده است. منابع سنی مانند تاریخ طبری او را خلیفه‌ای سیاستمدار و باهوش توصیف می‌کنند که پس از صلح با امام حسن^(ع) خلافت را تثبیت کرد (الطبری، ۱۹۶۷: ۲۳۰). این در حالی است که برخی منابع اهل سنت او را تقبیح کرده‌اند. سنن ابن‌ماجه در روایتی از ابن‌عمر، معاویه را به دلیل جانشینی یزید مورد انتقاد قرار داده است (ابن‌ماجه،

۱۹۷۸، حدیث ۱۲۱)، و مسند احمد بن حنبل به اعتراض صحابه به اقدامات او اشاره دارد (ابن‌حنبل، ۱۹۹۵: ۱۴۵). حتی ابن تیمیه در منهج می‌نویسد که «گروهی فضایی برای معاویه نقل کرده و احادیثی از پیغمبر - صلی‌الله‌علیه‌وآله - در آن باره معاویه روایت نموده‌اند، که همه آنها دروغ است» (ابن تیمیه، ۱۹۸۶: ۲۰۷). در این میان، منابع اربعه شیعه او را چهره‌ای منفور توصیف کرده‌اند. کلینی در الکافی روایتی از امام باقر^(ع) نقل می‌کند که معاویه را به دشمنی با امام علی^(ع) و لعن او متهم کرده است (کلینی، ۱۳۶۳: ۲۳۴) و صدوق در من لا یحضره الفقیه او را به نقض عهد با امام حسن^(ع) و ستم بر شیعیان محکوم می‌کند (صدوق، ۱۳۸۴: ۴۱۰). طوسی نیز در تهذیب الاحکام و الاستبصار معاویه را به دلیل جنگ با امام علی^(ع) و غصب خلافت، ظالم می‌خواند (طوسی، ۱۳۶۴: ۱۳۱۲)؛ (طوسی، ۱۳۶۳: ۱۸۰). در تاریخ‌نگاری اسلامی، معاویه چهره‌ای دوگانه دارد. به گونه‌ای که ابن‌هشام در السیره النبویه به پیوستن او به اسلام پیش از فتح مکه اشاره می‌کند، اما پیشینه‌اش در قریش در مخالف با پیامبر^(ص) را نیز برجسته می‌سازد (ابن‌هشام، ۱۹۵۵: ۴۱۰). این در حالی است که ابن‌کثیر در البدایه والنهایه او را خلیفه‌ای موفق در گسترش قلمرو می‌داند (ابن‌کثیر، ۱۹۸۶: ۱۲۳)، اما به اختلافاتش با امام علی^(ع) و شکل‌گیری خوارج پس از حکمیت نیز پرداخته است. در مقابل، منابع شیعه این تصویر را به کلی رد می‌کنند. کافی او را به تحریف دین و سرکوب شیعیان متهم می‌کند (کلینی، ۱۳۶۳: ۵۶)، و تهذیب الاحکام جنگ صفین را نشانه نفاق او می‌داند (طوسی، ۱۳۶۴: ۳۱۵). این تضاد، معاویه را بین سیاستمداری زیرک در برخی روایات سنی و دشمنی منفور در نگاه شیعه، قرار داده است (Madelung, 1997).

رویکرد تاریخ‌نگاری غربی فارغ از نوع نگاه اعتقادی و دینی به معاویه و خاندان او بوده و عمدتاً از جایگاه حاکمیتی مورد بررسی واقع شده است. اگرچه این رویکرد شاید خالی از اعمال نظر از سوی مورخان غربی نباشد. بر این اساس در تاریخ‌نگاری غربی، معاویه به عنوان بنیان‌گذار سلسله اموی و مدیری کارآمد تصویر شده است. هاگس^۵ (۲۰۲۲) در کتاب هویت مسلمانان: مقدمه‌ای بر اسلام، او را سیاستمداری عمل‌گرا می‌داند که امپراطوری اسلامی را تثبیت کرد، اما از وی به جهت تبدیل خلافت به سلطنت موروثی انتقاد می‌کند. دونر نیز در کتاب فتوحات اولیه اسلامی او را رهبری استراتژیک توصیف می‌کند که شام را

تلویزیونی سوری» به بررسی سریال‌های درام سوریه قبل از ۲۰۱۱ (بهار عربی) پرداخته و به این نتیجه رسیده است که سازندگان سریال‌های سوری به دنبال مقابله با آنچه به نظر آنها یک تحول سیاسی و اجتماعی ناقص در سوریه است، هستند. به اعتقاد نویسنده مقاله، سازندگان در تلاش بوده‌اند با تحولی که به اعتقاد آنها منجر به وخامت منطقه و جنگ ویرانگر در سوریه شده است، مقابله کنند.

در همین راستا می‌توان به تحقیق حداد و دوست^۷ (۲۰۲۰) با عنوان «جهان‌وطنی در درام پان‌عربی دبی» اشاره کرد که به تحلیل سریال ۰۴ پرداخته‌اند. این مطالعه، نشان می‌دهد که در سریال مورد مطالعه، مضامین جهان‌وطنی و هویت عربی برجسته شده است. بر اساس نتایج حاصل از این تحقیق، مرزهای جامعه تصویری جهان‌وطنی، جهان عرب را در بر گرفته و در نتیجه یک تخیل جهان‌وطنی به وجود آمده است که به نظر می‌رسد اعراب را بر غیر عرب‌ها ترجیح می‌دهد.

تحقیق مدعیسی و همکاران^۸ (۲۰۲۲) با عنوان «درام شخصیت‌های تاریخی اسلامی به عنوان ابزاری برای ترویج فضایل اسلامی» به بررسی سریال «عمر بن الخطاب» پرداخته و نتیجه گرفته است که بازگرداندن هویت به عنوان یک مسلمان می‌تواند در سطح اصلی با بازگرداندن ایمان به یک فرد از طریق نمایش افراد تأثیرگذار در اسلام از طریق نمایشنامه‌ها یا فیلم‌ها انجام شود زیرا رسانه‌ها ابزار قدرتمندی در تغییر عقیده و طرز فکر مردم هستند.

همچنین، بن لیدی^۹ (۲۰۲۴) در مقاله «عادی‌سازی و حذف فلسطین: ایدئولوژی و اسطوره در سریال‌های درام عربی» نیز سریال‌های «ام هارون» و «حاره الیهود» را بررسی کرده است. این پژوهش با تحلیل مضمون نشان می‌دهد که حذف جنبه‌های منفی تاریخ به بازنمایی مثبت روابط کمک کرده است.

در حوزه تحقیقات داخلی نیز، دائمی و داود آبادی فراهانی (۱۴۰۲)، در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل گفتار دراماتیک در سریال‌های تاریخی-مذهبی داوود میرباقری»، به بررسی سبک گفتارنویسی در سریال‌های تاریخی-مذهبی داوود میرباقری پرداخته و به دنبال پاسخ این پرسش هستند که گفتارها، اعم از دیالوگ‌ها و مونولوگ‌ها در این آثار چه ویژگی‌ها و چه نقاط قوت و وضعی دارند. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و با مطالعه چهار

پایگاه قدرت خود ساخت، ولی تأکید دارد که جنگ صفین وحدت امت را تضعیف کرد (Donner, 2021: 189) این دیدگاه‌ها معاویه را چندلایه نشان می‌دهند، اما کمتر به نگاه تند شیعه و انتقادات برخی اهل سنت توجه شده است.

با توجه به این زمینه تاریخی و تنوع روایات، بازنمایی معاویه در سریال معاویه فرصتی برای بررسی علمی نحوه تصویرسازی رسانه‌ای از شخصیت‌های تاریخی فراهم می‌کند. اهمیت این موضوع در آن است که رسانه‌های معاصر، به‌ویژه سریال‌های تاریخی، می‌توانند برداشت‌های جدیدی از شخصیت‌های مناقشه‌برانگیز ایجاد کنند و حتی بر حافظه جمعی و هویت فرهنگی مخاطبان تأثیرگذار باشند. بنابراین، ضرورت دارد که این بازنمایی‌ها با رویکردی علمی و انتقادی مورد مطالعه قرار گیرد تا ابعاد مختلف آن روشن شود. هدف پژوهش حاضر بررسی تصویر ارائه‌شده از معاویه در سریال مذکور و تحلیل راهبردهای روایی و چارچوب‌سازی به‌کاررفته در آن است. پرسش اصلی تحقیق این است که سریال «معاویه» چگونه با انتخاب و برجسته‌سازی مضامین خاص، به بازسازی چهره این شخصیت تاریخی پرداخته است. در این پژوهش، از روش تحلیل مضمون برای بررسی کلیه قسمت‌های سریال استفاده شده است تا صرفاً بر اساس داده‌های سریال، مضامین کلیدی شناسایی و تبیین شوند.

پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر مطالعه کیفی سریال‌ها و فیلم‌های تلویزیونی برای شناسایی، سازمان‌دهی، و تفسیر الگوهای معنایی به‌طور گسترده مورد توجه واقع شده است؛ چراکه روش‌های کیفی امکان بررسی عمیق مضامین روایی، فرهنگی، و اجتماعی را در آثار نمایشی فراهم می‌کنند. در این راستا، تحقیقات داخلی و خارجی متعددی در خصوص مضامین روایی و مفاهیم فرهنگی و اجتماعی فیلم‌ها و سریال‌ها صورت پذیرفته که به برخی از آنها اشاره می‌شود. سالمندرا^{۱۰} (۲۰۰۸)، در تحقیقی تحت عنوان «مصالحه خلاقانه تولیدکنندگان تلویزیون سوری بین سکولاریسم و اسلام‌گرایی» به تحلیل سریال‌های تاریخی سوری پرداخته است. این مطالعه با مصاحبه‌های کیفی نشان می‌دهد که مضامین تاریخی و مذهبی با رویکردی متعادل ارائه می‌شوند و به مسائل اجتماعی معاصر توجه دارند.

همچنین سالمندرا (۲۰۱۹) در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «گذشته مداوم: سیاست زمان در بازنمایی درام

تأکیدهای روایی شکل می‌گیرند و تصویر معاویه را بازنمایی می‌کنند. چارچوب‌سازی، که ریشه در کارهای اروینگ گافمن دارد، فراتر از ارائه صرف اطلاعات عمل می‌کند و به عنوان فرایندی مفهومی، تجربه مخاطب را سازمان‌دهی کرده و تفسیر او از شخصیت‌ها و رویدادها را هدایت می‌کند (Goffman, 1974). این نظریه به شناسایی الگوهای معنایی کمک می‌کند که از طریق گزینش و برجسته‌سازی در روایت سریال‌ها پدیدار می‌شوند.

گافمن (۱۹۷۴) در کتاب *تحلیل چارچوب: جستاری در سازمان‌دهی تجربه چارچوب‌ها* را ساختارهایی ذهنی می‌داند که افراد از آنها برای تفسیر واقعیت استفاده می‌کنند. در رسانه، این چارچوب‌ها توسط سازندگان محتوا ساخته می‌شوند و از طریق انتخاب مضامین خاص و نحوه ارائه آن‌ها، درک مخاطب را شکل می‌دهند. انتمان^{۱۱} (۱۹۹۳)، چارچوب‌سازی را فرایندی تعریف می‌کند که برخی جنبه‌های واقعیت را انتخاب و برجسته می‌کند تا تفسیری خاص را ترویج دهد. او معتقد است که چارچوب‌ها با تأکید بر مضامین مشخص (مثل ارزش‌های اخلاقی یا اقدامات مثبت) و حذف جنبه‌های دیگر، بر ادراک مخاطب اثر می‌گذارند. در تحلیل مضمون سریال *معاویه*، این رویکرد به شناسایی مضامینی مانند عدالت، معنویت، یا قدرت کمک می‌کند که از طریق چارچوب‌سازی روایی برجسته شده‌اند. در همین راستا باید تأکید کرد که مطالعات معاصر چارچوب‌سازی را با تحلیل مضمون پیوند داده‌اند. دی‌ونگ و همکاران (۲۰۲۰) نشان داده‌اند که چارچوب‌سازی در رسانه‌ها مضامین غالب را از طریق تکرار و تأکید شکل می‌دهد، که می‌تواند نگرش مخاطب را تغییر دهد. در خصوص سریال‌های تاریخی، چاپمن^{۱۲} (۲۰۱۳) استدلال می‌کند که چارچوب‌سازی مضامین مثبت، مانند شجاعت یا مهربانی، شخصیت‌ها را به چهره‌هایی قابل قبول تبدیل می‌کند. این موضوع در خصوص سریال *معاویه* نیز قابل بررسی است؛ در این زمینه، مضمون «مهربانی معاویه» ممکن است با تکرار صحنه‌های عفو یا زیارت تقویت شود، در حالی که مضامین منفی، مثل پیشینه خانوادگی، حذف شوند. چارچوب‌سازی در اینجا به عنوان ابزاری عمل می‌کند که مضامین را از دل روایت استخراج و سازمان‌دهی می‌کند.

در همین زمینه باید اشاره کرد که انتخاب و تأکید، هسته اصلی چارچوب‌سازی هستند. شوفله^{۱۳} (۱۹۹۹)

سریال امام علی^{۱۴}، مسافر ری، معصومیت ازدست رفته و مختارنامه به مثابه متن تصویری، گفتارها را از حیث «کهن گرایی و توهم تاریخی بودن»، «اصل صحت و تناسب» و «مناسب‌سازی برای مخاطبان» مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده است که از حیث توهم تاریخی بودن ویژگی‌هایی همچون «استفاده از واژگان، اسلوب‌ها و دستور زبان تاریخی»، «حذف نشانه مفعولی»، «جملات آهنگین و آرایه‌های لفظی» و نیز «صناعات بیانی» در آثار منتخب داوود میرباقری دیده می‌شود. همچنین از جهت اصل صحت و تناسب، سه ویژگی «اصطلاحات و ساختارهای جعلی»، «به کارگیری اشتباه کلمات» و «استفاده از واژه‌های بیگانه» در این آثار مشهود است.

همچنین اجاق و کریمی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «نشانه شناسی و تحلیل راهبردهای انتقال ایدئولوژی در سریال‌های تاریخی: مورد مطالعه سریال *در چشم باد*، نحوه نمایش وقایع تاریخی دوره قاجار و پهلوی برای بازتولید ایدئولوژی دوره معاصر و ایجاد پشتوانه تاریخی برای آن را در سریال تاریخی *در چشم باد* را با استفاده از راهبردهای انتقال ایدئولوژی مطالعه کرده‌اند. بر اساس نتایج حاصل، این سریال با استفاده از حذف و گزینش و تحریف زمانی به تقویت ایدئولوژی جمهوری اسلامی در دوره معاصر پرداخته و از سه راهبرد عادی‌سازی یا چیزوارگی به وسیله بازنمایی برخی روایات، و چشم پوشی از روایت‌های دیگر برای طبیعی جلوه دادن وقایع اجتماعی و سیاسی آن دوران، مشروعیت زدایی در همه مؤلفه‌ها، چندپارگی به وسیله مطلوبیت زدایی از برخی شخصیت‌های مهم سیاسی، برای تقویت ایدئولوژی جمهوری اسلامی ایران بهره گرفته است. مطالعه سریال تاریخی معاویه نیز در چارچوب مطالعات سریال‌های خارجی و ایرانی، می‌تواند دیدی واضح و روشن در خصوص نحوه به کارگیری مضامین و نهایتاً اهداف تولیدکنندگان سریال را روشن نماید.

چارچوب نظری

نظریه چارچوب‌سازی یکی از رویکردهای برجسته در مطالعات رسانه‌ای است که چگونگی سازمان‌دهی و ارائه مضامین در محتوا را برای شکل‌دهی به برداشت مخاطبان بررسی می‌کند. این پژوهش از نظریه چارچوب‌سازی برای تحلیل مضمونی سریال «معاویه» استفاده می‌کند تا نشان دهد چگونه مضامین کلیدی از طریق انتخاب‌ها و

را فراهم می‌کند و برای مطالعه آثار نمایشی مانند سریال‌ها که لایه‌های روایی پیچیده‌ای دارند، مناسب است مهرب (Braun & Clarke, 2006). این روش با انعطاف‌پذیری خود، به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا مضامین پایه، سازمان‌دهنده، و فراگیر را از داده‌ها استخراج کرده و چگونگی بازسازی تصاویر شخصیت‌ها داستانی را تحلیل کند.

داده‌های این مطالعه از تمام قسمت‌های سریال معاویه، که در رمضان ۱۴۰۳-۱۴۰۴ (مارس ۲۰۲۵) پخش شده، جمع‌آوری شده است. این سریال محصول شبکه MBC عربستان سعودی است که در قالب یک مجموعه تلویزیونی با بودجه‌ای کلان و با مشارکت تهیه‌کنندگان و گروهی از بازیگران سرشناس جهان عرب تولید شده است. کارگردانی این اثر را طارق العریان بر عهده داشته و فیلم‌نامه توسط یاسر عبدالمجید نگاشته شده است. سریال معاویه در مجموع شامل ۲۱ قسمت ۴۵ دقیقه‌ای و یک قسمت پشت صحنه، است که هر شب در ماه رمضان از شبکه MBC و برخی پلتفرم‌های اینترنتی عربی پخش شد. این سریال نخستین پروژه نمایشی بزرگ در جهان عرب است که به‌طور مستقیم به زندگی و خلافت معاویه بن ابی سفیان می‌پردازد و به دلیل حساسیت‌های مذهبی و تاریخی، بازتاب گسترده‌ای در رسانه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی داشته است.

برای جمع‌آوری داده‌ها، تمامی قسمت‌ها به دقت و چندین بار مشاهده شدند تا جنبه‌های روایی، بصری، و گفتاری به‌طور جامع بررسی شوند. در این فرایند، یادداشت‌های مفصلی از دیالوگ‌ها، صحنه‌های کلیدی (مانند صلح با امام حسن (ع)، عفو مخالفان، یا صحنه‌های معنوی) تهیه شد. این یادداشت‌ها شامل جزئیاتی مانند محتوای دیالوگ‌های معاویه درباره پیامبر (ص)، حضور یا غیبت شخصیت‌ها در رویدادهای تاریخی، و نحوه نمایش جنگ‌ها و وقایع تاریخی بود که به استخراج داده‌های غنی کمک کرد.

پس از مشاهده، داده‌های مربوط به دیالوگ‌ها و صحنه‌ها استخراج شدند تا برای تحلیل آماده شوند. در این راستا، ابتدا، دیالوگ‌ها و شرح صحنه‌ها به صورت متنی ثبت شدند و سپس کدگذاری اولیه انجام شد. این کدگذاری بر اساس رویکرد استقرایی صورت گرفت، به این معنا که کدها مستقیماً از داده‌ها و بدون پیش‌فرض نظری استخراج شدند (Boyatzis, 1998). در این زمینه، بیش از ۳۰۰ کد اولیه شناسایی شد که با مرور چند باره و ادغام کدها، بیش از ۹۰ کد اولیه به عنوان مضمون پایه شناسایی گردید که در

تصریح کرده است که رسانه‌ها با گزینش مضامین خاص و حذف اطلاعات متضاد، چارچوب‌هایی خلق می‌کنند که بر بازنمایی متمرکز هستند. دی گروت^{۱۳} (۲۰۰۹) نیز تصریح دارد که در تلویزیون، تکنیک‌های بصری مثل نورپردازی یا موسیقی، مضامین را تقویت کرده و احساساتی مثل همدلی را برمی‌انگیزند. در این راستا، چارچوب‌ها بازتاب‌دهنده ارزش‌های فرهنگی‌اند و اثربخشی آنها به مخاطب بستگی دارد (Bennett & Segerberg, 2021) اما تکرار مضامین در سریال، باورهای مخاطب را تقویت می‌کند. لذا چارچوب‌سازی در آثار تاریخی معاصر، مضامین را طوری بازسازی می‌کند که با هویت‌سازی مدرن هم‌خوان باشد. از این رو می‌توان ادعا کرد که چارچوب‌سازی نه تنها مضامین را شکل می‌دهد، بلکه ادراک مخاطب از آنها را هم هدایت می‌کند. بر اساس مطالعه چاپمن (۲۰۱۳) چارچوب‌سازی در سریال‌های تاریخی، مضامین مثبت را برای تلطیف شخصیت‌های بحث‌برانگیز برجسته می‌کند. ضمن اینکه مطالعه کاجپاتوره و همکاران^{۱۴} (۲۰۱۵) هم نشان می‌دهد که حذف مضامین متضاد، روایتی منسجم می‌سازد که با اهداف سازندگان هم‌سوست. از این رو چون چارچوب‌سازی در رسانه‌های مدرن، ابزاری پویا برای شکل‌دهی به مضامین و ادراک مخاطب است، لذا به عنوان نظریه‌ای کارآمد در شکل‌دهی مضامین منعکس شده در سریال معاویه مورد استفاده واقع شده است.

با توجه به مطالعات پیشین درباره بازنمایی شخصیت‌های تاریخی در سریال‌های عربی و ایرانی، پژوهش حاضر با تمرکز بر سریال معاویه و با رویکرد تحلیل مضمون، تلاش می‌کند خلأ موجود در مطالعات تطبیقی و تحلیلی درباره بازسازی چهره‌های مناقشه‌برانگیز در رسانه‌های معاصر عربی را پر کند. این پژوهش همچنین با مقایسه یافته‌های خود با آثار مشابه، به تبیین نقش رسانه در شکل‌دهی حافظه تاریخی مخاطبان می‌پردازد.

روش‌شناسی

این پژوهش با هدف بررسی بازنمایی معاویه بن ابی سفیان در سریال معاویه از طریق «تحلیل مضمون»^{۱۵} انجام شده است تا نشان دهد چگونه این سریال با استفاده از مضامین روایی، نگرش و تصویر خاصی از این شخصیت تاریخی ارائه می‌دهد. تحلیل مضمون به عنوان روشی کیفی، امکان شناسایی، سازمان‌دهی، و تفسیر الگوهای معنایی در داده‌ها

«جدول ۱» ارائه شده است.

تحلیل داده‌ها نیز بر اساس چارچوب شش مرحله‌ای براون و کلارک انجام شد که شامل مراحل (۱) آشنایی با داده‌ها از طریق مشاهده مکرر، (۲) تولید کدهای اولیه، (۳) جست‌وجوی مضامین، (۴) بازبینی مضامین با مقایسه داده‌ها و منابع تاریخی، (۵) تعریف و نام‌گذاری مضامین، و (۶) نگارش گزارش نهایی، است. این روش به درک چگونگی شکل‌گیری تصویر معاویه در سریال کمک کرد. مشاهده دقیق تمام قسمت‌ها و استخراج متون، همراه با تحلیل مضمون، امکان شناسایی الگوهای روایی را فراهم کرد که نتایج آن در بخش‌های بعدی ارائه می‌شود.

یافته‌های تحقیق

بر اساس داده‌های حاصل از کدگذاری قسمت‌های مختلف، از مضامین پایه «شکست دردناک مسلمانان در جنگ احد»، «نقش آفرینی هند در میدان احد»، «دشمنی ابوسفیان با طلوع اسلام»، «تحریک قریش توسط هند برای نبرد با پیامبر(ص)» تحت عنوان مضمون سازمان‌دهنده دوران خصومت قریش با پیامبر(ص) دسته‌بندی گردید. این بخش در واقع نشانگر تلاش‌های سازندگان سریال در جداسازی دوران جاهلیت از دوران پس از اسلام است که همواره مورد تأکید بنی‌امیه و مخالفان اهل بیت بوده است. در همین زمینه، «عدم نمایش جگرخوار بودن هند»، «پیوستن معاویه به اسلام پیش از فتح مکه»، «کاتب وحی بودن معاویه در زمان پیامبر(ص)»، «نگرانی و ناراحتی معاویه از بیماری پیامبر(ص)»، «انتخاب ابوبکر به خلافت بدون نمایش سقیفه بنی‌ساعده»، در قالب مضمون سازمان‌دهنده «تلطیف نقش بنی‌امیه» دسته‌بندی شد و درواقع تلاشی برای جداسازی معاویه از خاندان بنی‌امیه و اقدامات آنها در دوران جاهلیت است.

در ادامه مضمون سازمان‌دهنده «معاویه؛ معمار قدرت در سایه خلفا» نیز از مضامین پایه «طلوع اقتدار معاویه در دوران عمر»، «فرمانروایی معاویه بر شام به دستور عمر»، «پایه‌گذاری ناوگان دریایی توسط معاویه در زمان عمر»، «پشتیبانی معاویه از عثمان در برابر طوفان مخالفت‌ها» و «ایستادگی معاویه در کنار عثمان در روزهای آشوب» حاصل شد. مضامین پایه «قتل عثمان و آغاز بحران در جامعه اسلامی»، «اعلام معاویه به عنوان خونخواه عثمان»، «خشم معاویه از قتل عثمان» و «دفاع معاویه از جایگاه

عثمان» منجر به تولید مضمون سازمان‌دهنده «آغاز تلاش معاویه برای کسب خلافت» گردید. در ادامه، مضمون سازمان‌دهنده «صلح و تثبیت خلافت معاویه» از مضامین پایه «انزوای علی^(ع) پس از جدایی خوارج»، «انعقاد صلح میان معاویه و حسن^(ع)»، «بازگشت حسن^(ع) به مدینه پس از صلح»، «شروط ساختگی حسن^(ع) برای صلح»، «تثبیت خلافت معاویه پس از صلح»، «اعلام صلح توسط معاویه به امت اسلامی» حاصل شد. مضامین پایه‌ای چون «همراهی صحابه با معاویه در نبرد قسطنطنیه»، «قدردانی مردم از خدمات معاویه»، «بیعت صحابه با معاویه پس از صلح» و «اقدام معاویه برای فتح قسطنطنیه» از جمله مضامینی است که مضمون سازمان‌دهنده «حمایت و مقبولیت عمومی معاویه» را در پی داشته است.

همچنین مضامین پایه «مخالفت معاویه با خلافت علی^(ع)»، «آغاز جنگ صفین به عنوان چالش اصلی معاویه»، «نمایش عدالت علی^(ع) در برابر جنگ‌طلبی او»، «تأکید معاویه بر صلح‌طلبی در برابر علی^(ع)»، «همکاری عمرو عاص با معاویه در جنگ»، «اتحاد معاویه و عمرو عاص علیه علی^(ع)»، «برافراشتن قرآن بر سر نیزه‌ها در صفین»، «برگزاری مذاکرات حکمیت»، «پیروزی معاویه در حکمیت»، «فریب ابوموسی توسط معاویه و عمرو عاص»، و «اعتراض علی^(ع) به نتیجه حکمیت»، مضمون سازمان‌دهنده «تضاد با علی^(ع) و پیروزی در حکمیت» را در پی داشت. ضمن اینکه مضامین پایه «شکل‌گیری خوارج در جریان صفین»، «جدایی خوارج از جبهه علی^(ع)»، «ترور علی^(ع) به دست خوارج»، «حمله خوارج به معاویه» و «زخمی شدن او»، «تلاش خوارج برای ترور معاویه»، مضمون سازمان‌دهنده «مقابله با تهدید خوارج» را به ذهن متبادر کرد. در ادامه روند مضمون‌سازی از قسمت‌های مختلف سریال، مضمون سازمان‌دهنده «نظم و کارآمدی در اداره خلافت» از جمله مضامین سازمان‌دهنده‌ای بود که از مضامین پایه «مدیریت امور جاری توسط معاویه»، «تأسیس سیستم پیک توسط معاویه»، «ایجاد دیوان قضا توسط معاویه»، «نظارت معاویه بر امور حکومتی» و «ثبت متولدين به دستور معاویه» حاصل شد و سعی در القای رویکردی نوین در عملکرد معاویه در دوران خلافت داشت. دیگر اقدام صورت گرفته از سوی تولیدکنندگان این سریال نشان دادن آبادگری معاویه در دوران خلافت بوده که با مضمون سازمان‌دهنده «آبادگری در سرزمین‌های اسلامی»

است بعد انسانی و رحمانی معاویه را نیز به تصویر بکشد. در این راستا مضامین پایه‌ای چون «تجمل‌گرایی معاویه در زندگی شخصی»، «بردباری معاویه در برابر مشکلات»، «علاقه معاویه به امور عاشقانه»، «خیرخواهی معاویه در حل اختلافات با علی^(ع) و حسن^(ع)»، «احساس مسئولیت معاویه به عنوان خلیفه» و «خستگی معاویه از چالش‌های خلافت»، مضمون سازمان‌دهنده «پنجره‌هایی به سوی روح لطیف معاویه» را در پی داشت. ضمن اینکه، «مهربانی و رحمت معاویه» نیز به عنوان مضمون سازمان‌دهنده از مضامین پایه‌ای چون «آزادی زندانیان کوفه به دستور معاویه»، «اعلام نزدیکی فکری به علی^(ع)»، «برگزاری میهمانی برای مخالفان توسط معاویه»، «ناراحتی و اشک ریختن از قتل علی^(ع)»، «رفتار مهربانانه معاویه با دشمنان»، «عفو قاتل معاویه توسط وی» حاصل شد.

این سریال در ادامه تلاش برای نشان دادن چهره‌ای معنوی از معاویه، داستان را به پایان می‌رساند که در این راستا از مضامین پایه «اتمام کتابت قرآن هم‌زمان با مرگ وی»، «وصیت معاویه برای غسل و کفن در جمع مردم دمشق» و «مرگ آرام و معنوی معاویه در حین قرائت قرآن»، مضمون سازمان‌دهنده «معنویت در پایان زندگی معاویه» حاصل شد.

بر اساس داده‌های «جدول ۱»، از مجموع شش مضمون سازمان‌دهنده، «دوران خصومت قریش با پیامبر(ص)»، «تلطیف نقش بنی‌امیه»، «معاویه؛ معمار قدرت در سایه خلفا»، «آغاز تلاش معاویه برای کسب خلافت»، «صلح و تثبیت خلافت معاویه» و «حمایت و مقبولیت عمومی معاویه»، نخستین مفهوم فراگیر «ریشه‌های تاریخی و مشروعیت معاویه» حاصل شد. مضمون فراگیر دیگر «تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت» است که از مضامین سازمان‌دهنده «تضاد با علی^(ع) و پیروزی در حکمت»، «مقابله با تهدید خوارج»، «نظم و کارآمدی در اداره خلافت»، «آبادگری در سرزمین‌های اسلامی»، «مدیریت نمایندگان و نزدیکان»، «آماده‌سازی زمینه برای جانشینی یزید» و «سیاست‌ورزی و تدبیر معاویه» حاصل گردید. نهایتاً از مجموع ۳ مضمون سازمان‌دهنده «پنجره‌هایی به سوی روح لطیف معاویه»، «مهربانی و رحمت معاویه» و «معنویت در پایان زندگی معاویه»، مضمون فراگیر «بازسازی معاویه به عنوان چهره‌ای اخلاق‌مدار و معنوی» استخراج گردید.

تعریف شد. این مضمون از مضامین پایه، «احداث سد در مدینه توسط معاویه»، «راه‌اندازی سیستم پیک در بلاد اسلامی»، «تلاش معاویه برای آبادانی سرزمین‌ها»، «اختصاص هزینه برای بازسازی مسجدالحرام»، «رفع مشکلات مردم توسط معاویه» و «قدردانی مردم از اقدامات معاویه» حاصل گردید.

سازندگان سریال همچنین در تلاش بودند که نظارت دقیق معاویه بر نمایندگان و نزدیکان خود در بلاد اسلامی را القا نمایند که در این راستا مضمون سازمان‌دهنده «مدیریت نمایندگان و نزدیکان» از مضامین پایه «کنترل منصوبان در بلاد اسلامی»، «نظارت مستقیم بر نامه‌ها و پیک‌های رسیده از سوی جاسوسان منصوبان»، «بیعت نهایی زیاد با معاویه به عنوان برادر خونی و فرزند ابوسفیان»، «انتصاب برادران و بنی‌امیه به عنوان حاکمان بلاد اسلامی» و «عدم قدرت دادن زیاد به منصوبان» حاصل گردید.

تلاش معاویه برای انتصاب یزید به جانشینی خود در این سریال مغفول باقی نمانده و به عنوان بخشی از روند معقول حکومت‌داری وی ارزیابی شده است. در این راستا از مضامین پایه «مهارت یزید در سوارکاری و نبرد»، «خرسندی معاویه از توانایی‌های یزید»، «مشورت معاویه با یزید در امور حکومتی»، «سخنان حکیمانه یزید در حضور معاویه»، «نگرانی معاویه از رفتار آینده یزید»، «انتصاب یزید به عنوان فرمانده سپاه فتح قسطنطنیه»، «شجاعت یزید در نبرد قسطنطنیه»، «تلاش معاویه برای اخذ بیعت برای یزید»، «توصیه‌های حکیمانه معاویه به یزید» و «تأکید معاویه بر برخورد قاطع با مخالفان جانشینی یزید»، مضمون سازمان‌دهنده «آماده‌سازی زمینه برای جانشینی یزید» حاصل گردید.

اصلی‌ترین تلاش سازندگان سریال متمرکز بر نشان دادن توان بالای سیاسی معاویه بوده که از این رو مضمون سازمان‌دهنده «سیاست‌ورزی و تدبیر معاویه»، از مضامین پایه «کیاست معاویه در مواجهه با مخالفان»، «همراه کردن یاران علی^(ع) با خود»، «کشتن مالک اشتر با کیاست و توسط منصوبان علی^(ع)»، «تمایل برای مذاکره با حسن^(ع) به جای جنگ»، «مذاکره و مشورت با مخالفان»، «تلاش برای پیشگیری از جنگ با مخالفان»، «اعلام توانمندی معاویه در مذاکرات و نه جنگ»، «خیرخواهی معاویه برای امت اسلامی در جلوگیری از جنگ»، حاصل شد.

در کنار سیاست‌ورزی معاویه، این سریال در تلاش

جدول ۱. تحلیل مضمون سریال معاویه.

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
شکست دردناک مسلمانان در جنگ احد	خصوصیت قریش با پیامبر(ص)	ریشه‌های تاریخی و مشروعیت معاویه
نقش آفرینی هند در میدان احد		
دشمنی ابوسفیان با طلوع اسلام		
تحریک قریش توسط هند برای نبرد با پیامبر(ص)		
عدم نمایش جگرخوار بودن هند	تلطیف نقش بنی‌امیه	
پیوستن معاویه به اسلام پیش از فتح مکه		
کاتب وحی بودن معاویه در زمان پیامبر(ص)		
نگرانی و ناراحتی معاویه از بیماری پیامبر(ص)		
انتخاب ابوبکر به خلافت بدون نمایش ثقیفه بین ساعده		
طلوع اقتدار معاویه در دوران عمر		
فرمانروایی معاویه بر شام به دستور عمر		
پایه‌گذاری ناوگان دریایی توسط معاویه در زمان عمر		
پشتیبانی معاویه از عثمان در برابر طوفان مخالفت‌ها		
ایستادگی معاویه در کنار عثمان در روزهای آشوب	آغاز تلاش معاویه برای کسب خلافت	
قتل عثمان و آغاز بحران در جامعه اسلامی		
اعلام معاویه به عنوان خونخواه عثمان		
خشم معاویه از قتل عثمان		
دفاع معاویه از جایگاه عثمان	صلح و تثبیت خلافت معاویه	
انزوای علی ^(ع) پس از جدایی خوارج		
انعقاد صلح میان معاویه و حسن ^(ع)		
بازگشت حسن ^(ع) به مدینه پس از صلح		
شروط ساختگی حسن ^(ع) برای صلح		
تثبیت خلافت معاویه پس از صلح		
اعلام صلح توسط معاویه به امت اسلامی	حمایت و مقبولیت عمومی معاویه	
همراهی صحابه با معاویه در نبرد قسطنطنیه		
قدردانی مردم از خدمات معاویه		
بیعت صحابه با معاویه پس از صلح		
اقدام معاویه برای فتح قسطنطنیه	تضاد با علی ^(ع) و پیروزی در حکمیت	تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت
مخالفت معاویه با خلافت علی ^(ع)		
آغاز جنگ صفین به عنوان چالش اصلی معاویه		
نمایش عدالت علی ^(ع) در برابر جنگ‌طلبی او		
تأکید معاویه بر صلح‌طلبی در برابر علی ^(ع)		
همکاری عمرو عاص با معاویه در جنگ		
اتحاد معاویه و عمرو عاص علیه علی ^(ع)		
برافراشتن قرآن بر سر نیزه‌ها در صفین		
برگزاری مذاکرات حکمیت		
پیروزی معاویه در حکمیت		
فریب ابوموسی توسط معاویه و عمرو عاص		
اعتراض علی ^(ع) به نتیجه حکمیت		
شکل‌گیری خوارج در جریان صفین	مقابله با تهدید خوارج	
جدایی خوارج از جبهه علی ^(ع)		
ترور علی ^(ع) به دست خوارج		
حمله خوارج به معاویه و زخمی شدن او		
تلاش خوارج برای ترور معاویه		
مدیریت امور جاری توسط معاویه		
تأسیس سیستم پیک توسط معاویه	نظم و کارآمدی در اداره خلافت	
ایجاد دیوان قضا توسط معاویه		
نظارت معاویه بر امور حکومتی		
ثبت متولدين به دستور معاویه		

ادامه جدول ۱. تحلیل مضمون سریال معاویه.

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
احداث سد در مدینه توسط معاویه	آبادگری در سرزمین‌های اسلامی	تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت
راه‌اندازی سیستم پیک در بلاد اسلامی		
تلاش معاویه برای آبادانی سرزمین‌ها		
اختصاص هزینه برای بازسازی مسجدالحرام		
رفع مشکلات مردم توسط معاویه		
قدردانی مردم از اقدامات معاویه		
کنترل منصوبان در بلاد اسلامی	مدیریت نمایندگان و نزدیکان	
نظارت مستقیم بر نامه‌ها و پیک‌های رسیده از سوی جاسوسان منصوبان		
بیعت نهایی زیاد با معاویه به عنوان برادر خونی و فرزند ابی سفیان		
انتصاب برادران و بنی‌امیه به عنوان حاکمان بلاد اسلامی		
عدم قدرت دادن زیاد به منصوبان		
مهارت یزید در سوارکاری و نبرد	آماده‌سازی زمینه برای جانشینی یزید	تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت
خرسندی معاویه از توانایی‌های یزید		
مشورت معاویه با یزید در امور حکومتی		
سخنان حکیمانه یزید در حضور معاویه		
نگرانی معاویه از رفتار آینده یزید		
انتصاب یزید به عنوان فرمانده سپاه فتح قسطنطنیه		
شجاعت یزید در نبرد قسطنطنیه		
تلاش معاویه برای اخذ بیعت برای یزید		
توصیه‌های حکیمانه معاویه به یزید		
تأکید معاویه بر برخورد قاطع با مخالفان جانشینی یزید		
کیاست معاویه در مواجهه با مخالفان	سیاست‌ورزی و تدبیر معاویه	
همراه کردن یاران علی ^(ع) با خود		
به شهادت رساندن مالک اشتر با کیاست و توسط منصوبان علی ^(ع)		
تمایل برای مذاکره با حسن ^(ع) به جای جنگ		
مذاکره و مشورت با مخالفان		
تلاش برای پیشگیری از جنگ با مخالفان		
اعلام توانمندی معاویه در مذاکرات و نه جنگ		
خیرخواهی معاویه برای امت اسلامی در جلوگیری از جنگ		
تجمل‌گرایی معاویه در زندگی شخصی		
بردباری معاویه در برابر مشکلات		
علاقه معاویه به امور عاشقانه	پنجره‌هایی به سوی روح لطیف معاویه	
خیرخواهی معاویه در حل اختلافات با علی ^(ع) و حسن ^(ع)		
احساس مسئولیت معاویه به عنوان خلیفه		
خستگی معاویه از چالش‌های خلافت		
آزادی زندانیان کوفه به دستور معاویه	مهربانی و رحمت معاویه	بازسازی معاویه به عنوان چهره‌ای اخلاق‌مدار و معنوی
اعلام نزدیکی فکری به علی ^(ع)		
برگزاری میهمانی برای مخالفان توسط معاویه		
ناراحتی و اشک ریختن از قتل علی ^(ع)		
رفتار مهربانانه معاویه با دشمنان		
عفو قاتل معاویه توسط وی		
کتابت قرآن توسط معاویه در پایان عمر	معنویت در پایان زندگی معاویه	
وصیت معاویه برای غسل و کفن		
مرگ آرام و معنوی معاویه		

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی بازنمایی معاویه بن ابی سفیان در سریال معاویه، که در رمضان ۱۴۰۳-۱۴۰۴ ه. ش (مارس ۲۰۲۵ میلادی) از شبکه MBC پخش شد، از طریق تحلیل مضمون و با بهره‌گیری از نظریه چارچوب‌سازی انجام شد تا نشان دهد چگونه این سریال چهره‌ای جنجالی و تاریخی را با شخصیتی متعادل، چندبعدی و معنوی بازسازی کرده است. یافته‌ها، که در «جدول ۱» ارائه شده‌اند، سه مضمون فراگیر کلیدی را نشان می‌دهند که شامل «ریشه‌های تاریخی و مشروعیت معاویه»، «تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت»، و «بازسازی معاویه به عنوان چهره‌ای اخلاق‌مدار و معنوی» است. این مضامین از ۱۷ مضمون سازمان‌دهنده و بیش از ۹۰ مضمون پایه استخراج شده‌اند که با تعریف چارچوب‌سازی از سوی انتمن (۱۹۹۳) هم‌راستا است. او چارچوب‌سازی را فرایندی می‌داند که با انتخاب و برجسته‌سازی برخی جنبه‌های واقعیت و حذف دیگران، تفسیری خاص را ترویج می‌دهد. سریال معاویه با استفاده از این رویکرد، تصویری مثبت و مشروع از معاویه ارائه کرده که با روایات شیعه، مانند آنچه در الکافی (کلینی، ۱۳۶۳) و تهذیب‌الاحکام (طوسی، ۱۳۶۴) آمده، و حتی برخی منابع سنی، مانند انتقادات ابن ماجه (۱۹۷۸) و ابن تیمیه (۱۹۸۶)، در تضاد است.

مضمون فراگیر «ریشه‌های تاریخی و مشروعیت معاویه» از مضامینی چون «خصومت قریش با پیامبر (ص)»، «تلطیف نقش بنی‌امیه»، و «صلح و تثبیت خلافت معاویه» شکل گرفته است. سریال با حذف جنبه‌های منفی تاریخی، مانند اتهام جگرخواری هند (ابن‌هشام، ۱۹۵۵: ۴۱۰)، که در قسمت‌های اولیه به صورت کامل نادیده گرفته شده، و تأکید بر نقش معاویه به عنوان کاتب وحی، مانند صحنه‌ای در قسمت سوم که او با دقت آیات وحی را در حضور پیامبر (ص) ثبت می‌کند، چارچوبی مشروع و مثبت ارائه می‌دهد. همچنین، در قسمت‌های پایانی، صلح با امام حسن^(ع) به گونه‌ای نمایش داده می‌شود که معاویه در مذاکرات (قسمت ۱۶) با لحنی خیرخواهانه شروط صلح را می‌پذیرد و امام حسن^(ع) او را امیرالمؤمنین خطاب کرده و با دریافت خزانه کوفه و مالیات دابگرد فارس، به مدینه می‌رود. در حالی که منابع شیعه (صدوق، ۱۳۸۴: ۴۱۰) او را در نهایت به نقض عهد متهم می‌کنند و به گفته مقدسی

مورخ قرن ششم، معاویه پس از صلح وارد کوفه شد و در سخنرانی خود به مردم اعلام کرد: «تمام شروطی که گذاشته بودم را پس می‌گیرم و همه وعده‌هایی که داده‌ام را زیر پا می‌گذارم» (مقدسی، ۱۲۹۵). این رویکرد مشابه یافته‌های بن لبیدی (۲۰۲۴) در سریال‌های ام‌هارون و حاره/لیهود است که نشان داد حذف جنبه‌های منفی تاریخ، مانند اشغال فلسطین، می‌تواند به عادی‌سازی روابط با اسرائیل کمک کند.

مضمون فراگیر «تسلط معاویه بر چالش‌های قدرت» از مضامینی مانند «تضاد با علی^(ع) و پیروزی در حکمت»، «سیاست‌ورزی و تدبیر معاویه»، و «آماده‌سازی زمینه برای جانشینی یزید» استخراج شده است. سریال با نمایش کیاست معاویه، مانند صحنه مذاکرات حکمت در قسمت ۱۴ که او با عمرو عاص نقشه‌ای برای فریب ابوموسی اشعری طراحی می‌کند، او را سیاستمداری زیرک نشان می‌دهد. همچنین، جنگ صفین (قسمت‌های ۱۶-۱۴) به صورت محدود و با تمرکز بر برافراشتن قرآن بر سر نیزه‌ها نمایش داده می‌شود تا جنگ طلبی معاویه کم‌رنگ شود و این امر به عنوان اقدامی معقول به معنای قضاوت قرآن و نه حيله عمرو عاص نشان داده می‌شود. در مقابل، صلح با امام حسن^(ع) در قسمت ۱۵ با دیالوگ‌هایی مانند «من برای وحدت امت صلح را برگزیدم» (معاویه خطاب به حسن^(ع)) برجسته می‌شود تا او را صلح‌طلب جلوه دهد. این بازنمایی با مطالعه سالماندرا (۲۰۱۹) در مورد سریال «باب الحاره» هم‌سوست که نشان می‌دهد در این قبیل سریال‌ها تلاش در راستای ایده‌آل‌سازی گذشته و تأکید بر نظم است. نظریه چارچوب‌سازی گافمن (۱۹۷۴) نیز تأیید می‌کند که رسانه‌ها با سازمان‌دهی تجربه مخاطب، بر ادراک او اثر می‌گذارند. برای مثال، صحنه‌ای در قسمت ۲۰ که معاویه با نورپردازی گرم و موسیقی ملایم، مخالفان را عفو می‌کند، حس همدلی با او را تقویت می‌کند، در حالی که منابع شیعه (طوسی، ۱۳۶۴: ۳۱۵) او را به نفاق در جنگ صفین متهم می‌کنند.

مضمون فراگیر «بازسازی معاویه به عنوان چهره‌ای اخلاق‌مدار و معنوی» از مضامین «مهربانی و رحمت معاویه» و «معنویت در پایان زندگی معاویه» شکل گرفته است. صحنه‌هایی مانند عفو قاتل معاویه، که او با لحنی آرام می‌گوید: «بخشش، راه پیامبر (ص) است»، یا اشک ریختن او برای قتل امام علی^(ع) با موسیقی عاطفی و نمای نزدیک

و اقدام او برای فتح قسطنطنیه، در قسمت‌های پایانی ممکن است در میان برخی مخاطبان، حس افتخار به تاریخ اموی را تقویت کند، اما در جوامع شیعه، به دلیل تضاد با روایات تاریخی، واکنش‌های منفی ایجاد می‌کند. پخش این سریال از شبکه MBC عربستان سعودی، که مخاطبان گسترده‌ای در جهان عرب دارد، می‌تواند به کاهش یا تشدید تنش‌های فرقه‌ای بین شیعه و سنی منجر شود. برای نمونه، دیالوگ‌های معاویه در قسمت ۱۴ که نزدیکی فکری خود به امام علی^(ع) را اعلام می‌کند، ممکن است برای مخاطبان سنی جذاب باشد، اما برای مخاطبان شیعه، به دلیل روایات «من لا یحضره الفقیه» (صدوق، ۱۳۸۴) که او را به دشمنی با اهل بیت متهم می‌کند، بحث‌برانگیز است.

این نکته نیز حائز اهمیت است که سریال معاویه با حذف یا تلطیف جنبه‌های منفی تاریخی و برجسته‌سازی ویژگی‌های مثبت، نه تنها در تضاد با روایت شیعی و بخشی از منابع اهل سنت قرار می‌گیرد، بلکه با هدف تأثیرگذاری بر افکار عمومی و کاهش حساسیت‌های مذهبی ساخته شده است. این رویکرد می‌تواند پیامدهای فرهنگی و اجتماعی متعددی در جوامع شیعه و سنی داشته باشد و بازخوردهای متفاوتی را در میان مخاطبان ایجاد کند.

برای پژوهش‌های آتی، پیشنهاد می‌شود تحلیل تطبیقی با سریال‌های مشابه، مانند «عمر» یا «حسنین»، انجام شود تا الگوهای بازنمایی شخصیت‌های تاریخی در رسانه‌های عربی روشن‌تر شود. همچنین، بررسی واکنش‌های مخاطبان در شبکه‌های اجتماعی، مانند پست‌های کاربران در پلتفرم X درباره سریال معاویه، می‌تواند تأثیرات واقعی آن بر افکار عمومی را نشان دهد. تحلیل عمیق‌تر جنبه‌های فنی، مانند کارگردانی طارق العریان یا موسیقی متن که در صحنه‌های معنوی حس آرامش را تقویت می‌کند، می‌تواند تحلیل را غنی‌تر کند. در نهایت، این پژوهش نشان داد که سریال‌های تاریخی، مانند معاویه، با استفاده از چارچوب‌سازی و تکنیک‌های بصری و روایی، نقش مهمی در بازسازی حافظه جمعی و شکل‌دهی به برداشت‌های جدید از شخصیت‌های تاریخی ایفا می‌کنند. این موضوع نیازمند مطالعه و نقد دقیق‌تر در چارچوب‌های فرهنگی، سیاسی، و مذهبی معاصر است تا تأثیرات آن بر جوامع اسلامی به‌طور کامل روشن شود.

از چهره‌اش، او را انسانی رحیم و معنوی جلوه می‌دهند. همچنین، مرگ معاویه در حالتی عرفانی در قسمت ۲۱، که در حال قرائت قرآن و در میان نورپردازی سفید و آرام دراز کشیده و وصیت می‌کند که در جمع مردم دمشق غسل و کفن شود، تصویری روحانی از او می‌سازد. این رویکرد با یافته‌های مدعیسی و همکاران (۲۰۲۲) در مورد سریال «عمر بن الخطاب» هم‌خوانی دارد که نشان داد نمایش مضامین اخلاقی و معنوی، شخصیت‌ها را برای مخاطبان امروزی قابل‌قبول‌تر می‌کند. این بازنمایی با منابع سنی مانند «البدایه والنهایه» (ابن کثیر، ۱۹۸۶) که معاویه را خلیفه‌ای موفق اما مورد انتقاد می‌داند، تا حدی هم‌خوان است، اما با روایات شیعه (کلینی، ۱۳۶۳: ۵۶) که او را به تحریف دین متهم می‌کنند، کاملاً مغایر است. در همین زمینه، تولیدکنندگان سریال سعی دارند معاویه را فردی معرفی کنند که حتی در جنگ نیز اصول اخلاقی را رعایت می‌نماید. در این راستا، در صحنه جنگ صفین، معاویه علی‌رغم خواست و اقدامات سپاهیان، اجازه برداشت آب به سپاهیان حضرت علی^(ع) را می‌دهد (قسمت ۱۴)؛ این در حالی که است که ابن اعمش (۱۴۱۱) مورخ شیعی قرن دوم و سوم می‌گوید بعد از ماجرای بسته شدن آب توسط معاویه و پیغام امام به او برای گشودن آب، معاویه نظر عمرو بن عاص را خواست. او پیشنهاد داد تا آب را آزاد کنند. ابن ابی‌الحدید شارح نهج‌البلاغه در ادامه این ماجرا نقل می‌کند، معاویه پیشنهاد عمرو عاص را نپذیرفت و سپس همگی قسم خوردند که قطره‌ای آب به عراقیان (امام علی^(ع)) و یارانش ندهند تا تشنه لب بمیرند (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۶۱).

تحلیل انتقادی یافته‌ها نیز نشان می‌دهد که سریال «معاویه» با حذف مضامین منفی، مانند اتهامات ستمگری در منابع شیعه، و برجسته‌سازی جنبه‌های مثبت، مانند صحنه‌های خیرخواهی (مانند آزادی زندانیان کوفه در قسمت ۱۹)، روایتی منسجم و مطلوب از معاویه ارائه کرده است. این رویکرد، همان‌طور که بن‌لبیدی (۲۰۲۴) اشاره می‌کند، با حذف اطلاعات متضاد، بازنمایی را به نفع روایت دلخواه تغییر می‌دهد. این چارچوب‌سازی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی قابل‌توجهی دارد. برای مثال، نمایش معاویه به عنوان چهره‌ای معنوی و خیرخواه در کنار تلاش‌های او برای توسعه و پیشرفت بلاد اسلامی

پی‌نوشت‌ها

1. Schindler's List	6. Salamandra	11. Chapman
2. Braveheart	7. Haddad & Dhoest	12. Scheufele
3. Chernobyl	8. Md Isa et al.	13. De Groot
4. Band of Brothers	9. Ben Labidi	14. Cacciatore et al.
5. Hughes	10. Entman	15. Thematic Analysis

فهرست منابع

- ابن ابی الحدید (۱۳۶۳)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیت الله العظمی المرعشی النجفی.
- ابن اعثم (۱۴۱۱)، الفتوح، بیروت: دار الأوصاء.
- ابن تیمیه، ت. (۱۹۸۶)، منهاج السنة النبویة فی نقض کلام الشیعة والقدریة، ریاض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.
- ابن حنبل، ا. (۱۹۹۵)، مسند احمد، بیروت: دار الصادر.
- ابن کثیر، ع. (۱۹۸۶)، البدایة والنهاية، بیروت: دار الفکر.
- ابن ماجه، م. (۱۹۷۸)، سنن ابن ماجه، قاهره: دار الحديث.
- ابن هشام، ع. (۱۹۵۵)، السيرة النبویة، قاهره: مکتبه محمد علی صبیح.
- الطبری، م. (۱۹۶۷)، تاریخ الطبری، بیروت: دار التراث.
- اجاق، سیده زهرا؛ کریمی، شکوفه (۱۳۹۸)، نشانه‌شناسی و تحلیل راهبردهای انتقال ایدئولوژی در سریال‌های تاریخی: مورد مطالعه سریال «در چشم باد»، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، ۱۱(۲)، ۱-۱۹. doi: 10.22059/jsal.2020.77845
- دانی، علی؛ داودآبادی فراهانی، مهدی (۱۴۰۲)، تحلیل گفتار دراماتیک در سریال‌های تاریخی - مذهبی داوود میرباقری، مطالعات دینی رسانه، ۵(۱۷-۱۸)، ۷۰-۹۹.
- صدوق، م. (۱۳۸۴)، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، م. (۱۳۶۴)، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- طوسی، م. (۱۳۶۳)، الاستبصار فیما اختلف من الاخبار، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کلینی، م. (۱۳۶۳)، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مقدسی (۱۲۹۵)، البدء و التاریخ، قاهره: مکتبه الثقافة الدینیة.
- Ben Labidi, I. (2024). Normalization and the Erasure of Palestine: Ideology and Myth in Arab Drama Series. *Middle East Critique*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/19436149.2024.2333135>
- Bennett, W. L.; Segerberg, A. (2021). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage Publications.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cacciatore, M. A., Scheufele, D. A., & Iyengar, S. (2015). The End of Framing as we Know it ... and the Future of Media Effects. *Mass Communication and Society*, 19(1), 7-23. <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1068811>
- De Groot, J. (2009). *Consuming history: Historians and heritage in contemporary popular culture*. Routledge.
- Donner, F. M. (2021). *The early Islamic conquests*. Princeton University Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Haddad, Fadi G.; Dhoest, Alexander (2020). Cosmopolitanism in Dubai's Pan-Arab Drama Case Study of the '04' TV Series. *Middle East Journal of Culture and Communication*. 13(2). 190-209.
- Chapman, J. (2013). *Film and history*. Palgrave Macmillan.
- Hughes, A. W. (2022). *Muslim Identities: An Introduction to Islam*. Equinox Publishing.
- Madelung, W. (1997). *The succession to Muhammad: A study of the early Caliphate*. Cambridge University Press.
- Md Isa, N. S., et al. (2022). Islamic historical figures drama as a tool in promoting Islamic virtues. *Journal of Contemporary Islamic Communication and Media*. Vol. 2 (1). 1-14. DOI: <https://doi.org/10.33102/jcicom.vol2no1.34>
- Salamandra, C. (2008). Creative compromise: Syrian television makers between Secularism and Islamism. *Cont. Islam* 2, 177-189. <https://doi.org/10.1007/s11562-008-0060-0>
- Salamandra, C. (2019). Past Continuous: The Chronopolitics of Representation in Syrian Television Drama. *Middle East Critique*, 28(2), 121-141. <https://doi.org/10.1080/19436149.2019.1600880>
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*. 49(1). 103-122. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1999.tb02784.x>
- Zhao, Y., Chsing, L. (2023). Heroism In Historical Drama: Examine How Historical Drama Portrays Heroism Through Real-Life Historical Characters and Events, *Journal of Advanced Zoology*, Vol. 44 (S-5), 2333-2346.